

Comenius és a mai iskola

Sajátos szerepet töltött be az egyetemes neveléstörténetben Johannes Amos Comenius (Jan Amos Komenský), akinek jubileumát ebben az esztendőben ünnepeljük: 1592-ben, 400 évvel ezelőtt született. Egyrészt ugyanis összegezte a korábbi évszázadok pedagógiai eredményeit, másrészt számos új kezdeményezéssel gyarapította a későbbi századok európai pedagógiáját. Személyisége, tevékenysége tanulságos a mának is, a 20. század végi, az ezredforduló iskolaügyével foglalkozók számára egyaránt.

Az iskolaszervezet

Napjaink oktatásügyének egyik legvitatottabb pontja: hogyan alakítsuk át hatékonyabbá a meglévő iskolarendszer szervezeti kereteit?

Comenius éppen sárospataki tartózkodása idején – 1650 ősze és 1654 júniusa között – tervezte meg a korábbi iskolarendszertől teljesen eltérő „alternatív” iskoláját, „reformiskoláját”. Szeme előtt egy addig még sehol sem létező iskola képe lebegett. Ezt pánzsofikus iskolának nevezte, mert benne a pánzsofia törvényei érvényesülnek. Az iskola *7 osztályos*. (Comenius a 7-es számot misztikus számnak tartotta.) Az első 3 osztályban a nyelv kiművelése folyt a latin nyelv elsajátítása által, a 4.-ben a világban és a természetben levő tárgyakkal, jelenségekkel ismerkedtek a tanulók, az 5.-ben ezeket logikai rendszerbe foglalták, a 6.-ban társadalmi vonatkozásait elemezték, végül a 7.-ben vallási-teológiai összefüggéseiket vizsgálták.

Teljesen újszerű volt ez az iskola, mert mindegyik osztályában *mindenről* beszéltek, a világ egészéről. Tulajdonképpen ez volt a comeniusi pánzsofia lényege: a világ egyetlen kis részének megismertetése helyett (amely a korabeli katolikus és protestáns iskolákban folyt) *a világ teljességének* elsajátíttatása a tanulókkal. A 17. századi polgári társadalmi fejlődés számára hallatlanul fontos volt ez az újítás.

De egy másik iskolaszervezet-konceptióval is találkozhatunk Comeniusnál. Ezt a Nagy Oktatástanában írta le. E felfogás lényege: csakis az egymásra épülő iskolatagozatokból válhat *iskolarendszer*. Jól látta: az egymástól gyökeresen eltérő belső szerkezetű, a tananyagok áttekinthetetlen tarkaságát oktató, egymással kapcsolatot alig-alig tartó iskolákban nem folyhat eredményes oktatás-nevelés! Az iskolatípusok rendszerbe foglalása kiküszöböli a pedagógiai anarchiát.

Comenius úgy vélte, hogy minden későbbi iskolai oktatásnak-nevelésnek alapja az 1–6 éves korban szükséges *családi nevelés*. Ezt ő anyai iskolának (schola materna) nevezte, és részletesen felsorolta az egyik legfőbb nevelő, az édesanya pedagógiai feladatait, tennivalóit ebben a nagyon fontos életszakaszban, amelyre a korábbi időkben a pedagógiai szakírók alig fordítottak gondot.

Erre épül az *anyanyelvi iskola* (schola vernacula). „Anyanyelvi” iskola, vagyis a tananyagot a tanulók anyanyelvén – azaz népnyelven, nem latinul! – oktató népiskolák már a 16. századtól léteztek. (Nálunk Oláh Miklós esztergomi érsek már 1560-ban rendelkezett róluk.) Maga a népiskola mint iskolatípus nem volt már újdonság ekkor. Comenius azonban hat esztendőzt szánt erre: azt kívánta, hogy a tanulók 6 és 12 éves koruk között járjanak ebbe az iskolába. Sem a korabeli iskolaszervezők, még kevésbé a

szülők nem tartottak erre ilyen hosszú időt szükségesnek; úgy gondolták: az alapismeretek megtanulása után a gyerek minél hamarabb menjen vagy a latin iskolába, vagy pedig a reá váró mezőgazdasági vagy ipari, kereskedelmi munkaterületre.

12 és 18 év között – Comenius elképzelése szerint a fiúk a *latin iskolában* (schola latina) tanuljanak. Ez a hat esztendő időterjedeleme megfelelt a korabeli gimnáziumok, illetőleg a kollégiumok gimnáziumi tagozata tanulmányi idejének. Újat csupán a latin iskola rendszertani helye jelent ebben a comeniusi szisztémában.

Végül ugyancsak a korabeli szokást követte Comenius, amikor négy tagozatos iskolarendszerét az *akadémiával* (schola academica) zárta. Így történt ez ekkor egész Európában. A 18–24 éves életkorú fiatal emberek népesítették be a hazai és európai kollégiumi, akadémiai tagozatok, akadémiai, egyetemek tantermeit, hogy diplomát szerezve befejezzék tanulmányaikat.

A tananyag

Comenius sárospataki pánszofikus iskolájának említett vázlatában lényegében a tananyagra is utalt, részletesen azonban ott nem fejtette ki ezzel kapcsolatos elképzeléseit. Annál többet foglalkozott vele Nagy Oktatástanában. Tulajdonképpen tananyagkoncepciójának gyakorlati vonatkozású terméke a később igen népszerűvé vált tankönyve, az *Orbis Pictus*.

Milyen tananyagot oktató iskolákat látott maga körül Comenius a 17. század közepső évtizedeiben? Egyrészt népiskolákat, másrészt humanista („humán”) gimnáziumokat.

A népiskolákban a vallási és erkölcsi ismereteket, valamint az állapotbeli köteleseket tanították a népiskolába járó mindegyik tanulónak. Közülük azoknak a keveseknek pedig, akik gimnáziumi tanulmányokra készültek, az olvasást és az írást, valamint a latin nyelvtan elemeit is oktatták.

A gimnáziumok szinte kizárólagos tananyaga a latin nyelvtan teljes és széles körű tudományos rendszerének megtanítása, valamint a latin nyelven való beszéd gyakorlati készségeinek elsajátíttatása volt. Ehhez járult a latin klasszikus szerzők: költők, prózaírók, történetírók, szónokok, drámaírók műveinek irodalomtörténeti jellegű tanulmányozása. Ennek keretében bizonyos ókori és újabb kori történelmi események és földrajzi tények ismertetése is sorra került. De helyet kapott a korabeli gimnáziumok tananyagában a matematika is.

A gimnázium mint iskolatípus a 15. század végén a humanizmus hatására alakult ki, és lényegében ezt a tananyagot oktatták a 16., 17. és 18. század katolikus és protestáns „latin iskolái”-ban – vagyis a gimnáziumokban, illetőleg a kollégiumok gimnáziumi részlegében – egyaránt.

Jól látható, eléggé egyoldalú tananyaggyűttes volt ez mind a népiskola, mind a gimnázium szintjén, hiszen szinte kizárólag nyelvi-irodalmi tanulmány alkotta a tananyagot. A *természetismeret* oktatása ezekben az évszázadokban az akadémiai tagozaton történt. Mindebből az következett, hogy – mivel a tanulóknak csupán kis hányada került az akadémiára, egyetemre – elég kevesen részesültek természettudományos képzésben. A fiatalok többsége számára a környező anyagi világra, a természetre vonatkozó ismeretek iskolás rendszerességgel történő elsajátítása nem volt lehetséges.

Comenius ezen akart változtatni: kapjanak helyet ezek az ismeretek az alsóbb szinteken is! Ezért tartotta szükségesnek, hogy – mint említettük – a népiskolai tanulmányok kellő terjedelmű, vagyis hat esztendő legyen, csakis így juthat elegendő idő erre a feltétlenül szükséges új ismeretanyag megtanítására.

Ugyanígy szükséges kibővíteni a gimnázium tananyagát ezekkel az új ismeretekkel, hogy az a gimnáziumból kikerülő ifjú is, aki nem tanul tovább akadémián vagy

egyetemen, a *teljes műveltség* birtokába jusson. Ebbe – Comenius szerint – a teljes műveltségbe egyaránt beletartozik mind az alapos latin nyelvi-irodalmi tudás, mind a történelmi-földrajzi- és a matematikai tananyag birtoklása, mind pedig a természetre, az anyagi világra vonatkozó ismeretek minél szélesebb köre. Ez utóbbiba az állat- és növénytan, a fizika, a csillagászat és a kémia éppen úgy beletartozik, mint a korabeli mezőgazdaságra, iparra és kereskedelemre vonatkozó újszerű tananyag is.

(Egy érdekes apróság: Comenius még szilárdan hitte a geocentrikus, vagyis a Föld-központú világkép valóságát, így olvasható és látható az Orbis Pictusban; nagy magyar kortársa, Apáczai Csere János viszont 1653-ban megjelent Magyar Enciklopédiájában már a Nap körül keringő Föld törvényszerűségeit tanította.)

Ennek a teljes világot magába záró, az emberi, társadalmi és természeti kapcsolatok összességét tükröző tananyagfelfogás, az *általános műveltség* comeniusi koncepciója híven tükröződik az Orbis Pictus című híres tankönyvében. Ez alapszintű tankönyv, vagyis a műveltség alapjait tartalmazza a legrövidebbre fogva, mégis az általános emberi műveltség *mindegyik* fontos tényezőjét tartalmazza. Később, a magasabb oktatási szinteken ezek azután részletesebben is kifejtésre kerülnek, de már alapszinten *minden lényeges ismeretstrával* foglalkozni kell, ahogyan ezt a comeniusi pánszofia megkívánta.

Ennek megfelelően az Orbis Pictusban szóban és képen szerepelnek az említett természetismertető témakörök az iskolai feldolgozás céljaira 150 leckére lebontva, „aprópénzre” váltva. Szerepelnek itt ennek megfelelően a konyhakerti növények, a ház körüli állatok, a vadállatok, a földgolyó, a féltékék, hegyek, folyók és országok, a vérkeringés, a csontváz, az emberi test szervei. Sokféle korabeli foglalkozás, a különféle társadalmi rétegek, az egyes életkorok sajátosságai, a játékok, a sportok, a hangszerek fajtái, a hadsereg, a hajózás és számos más szükséges tudnivaló, megfelelő rendszerbe szervezve. Mindaz tehát, ami az embert, a társadalmat és a természetet megismertetni képes a tanulóval, hogy mint gyermek, azután majd fiatal, később felnőtt, tájékozódni tudjon saját magában, a társadalomban és a természetben egyaránt.

A tankönyvek

Amikor Lorántffy Zsuzsanna és Tolnai Dali János nevében Rákóczi Zsigmond (Lorántffy Zsuzsanna kisebbik fia, az erdélyi fejedelem öccse) 1650-ben Sárospatakra hívta Comeniumot, őt főként tankönyveiről ismerték a korabeli pedagógiai szakemberek. Sok neves tankönyvszerző élt és tevékenykedett ezekben az évtizedekben a nyugat-európai országokban. Vajon milyen újítással hívta fel magára a figyelmet a neves szláv pedagógus?

A legszükségesebb (és legkelendőbb) tankönyv ekkor a latin nyelvtankönyv volt. A latin nyelvvel – mint az előzőekben szó volt róla – már a népiskolákban is foglalkoztak a gimnáziumba igyekvő tanulók, a gimnáziumokban azután hosszú éveken keresztül fáradoztak e nyelv elsajátításával. Fontos volt ez a tantárgy, hiszen a latin nyelv a 17. század Európájában még igen jelentős szerepet töltött be, ez volt a tudományok, a törvények, a közigazgatás, a bíraskodás és a nemzetközi tudományos érintkezés nyelve. „Holt” nyelv volt a latin, ennek ellenére igen élő volt a gyakorlati felhasználása.

A korabeli iskolákban a latin nyelvoktatás menete a latin nyelvtudomány – már az ókori rómaiaknál kialakult – folyamatát, a nyelvtudomány egyes részeinek egymásutánját követte. Ezek a tankönyvek tehát elsődlegesen és kizárólag a *szaktudomány* beosztását és szempontjait érvényesítették. Kezdődött a legnehezebbel, a hangtannal, majd folytatódott a szótannal, végül a mondattan, vagyis a syntaxis zárta a tanulás menetét. Mindez természetesen sok-sok aprólékos szabállyal, törvényszerűséggel, grammatikai előírással zsúfolva.

Comenius könnyíteni akarta a latin nyelv megtanulását, hiszen itt 8–10–12 éves

gyerekekről volt szó! Tankönyveiben ezért a fokozatosságot, másrészt a gyermek-szerűséget igyekezett a maga módján érvényesíteni. Tankönyveinek címét a lakóház korabeli beosztásából vette. Az első a legkisebbek számára való tankönyv a *Vestibulum* címet kapta. Ez az Előcsarnok. Az előcsarnokon áthaladva érünk a ház ajtaja elé, ezért kapta a második latin könyv a *Ianua*, vagyis az Ajtó címet. Ha ezt a tankönyvet végigtanulta a diák, kinyílt az ajtó, és feltárul előtte a fogadószoba, hol a ház ura vendégeit, látogatóit szokta fogadni. Ennek neve *Atrium* (Fogadószoba).

Ezekben a tankönyvekben fokozatos nehézségi sorrendbe rendezve a korabeli köznapi életet tükröző legfontosabb latin alapszavakat tárgyalták, először a *Vestibulum*-ban, majd az ezekből képzett összetett és származékszavakat a *Ianuaban*, végül mind-ezeket terjedelmes, rövidebb-hosszabb mondatokba szerkesztve az *Atriumban*.

Fontos újdonság Comeniusnál, hogy ő nem az ókori latin szerzők szókincsét tartotta elsődlegesnek, hanem saját korának, a 17. század 20-as, 30-as, 40-es éveinek európai praktikus polgári latin szókincsét. Számos latin nyelvtudós kortársa megróttta őt, hogy például a kávé, a kukorica és a dohány szavakat is szerepelteti latin nyelv-könyveiben. Ezeket a szavakat ugyanis nyilván nem használhatták még a régi rómaiak, hiszen ezek csak Amerika felfedezése óta ismeretesek Európában.

Az is újszerű volt, hogy Comenius e három tankönyve – mai kifejezéssel – „*tan-könyvcsaládot*” alkotott, szoros összefüggésben álltak egymással, pontosan összecsiszolva épültek egymásra. Ezt fejezi ki az is, hogy Comenius még címeik kezdőbetűivel is eljátszott. Ezek a kezdőbetűk (*Vestibulum*, *Ianua*, *Atrium*) ezt a szót adják ki: *VIA*. Szerzőjük szerint ugyanis e tankönyvek anyagának megtanulása az *út* (ezt jelenti a latin *via* szó) a Bölcsesség Palotájához (*Sapientia Palatium*), vagyis a tudás teljességéhez, a pánszofiához.

Vajon milyen ma a jó tankönyv, a jó nyelvkönyv? Alighanem ajánlatos Comenius tankönyvszerkesztési elveit tanulmányozni és elemezni a 20. század végi tankönyv-szerzőknek is.

Éppen ezért érdemes újra megemlíteni az *Orbis Pictust*, ezt a saját korában minden tekintetben modern tankönyvet. (S az sém mellékes, hogy e modern tankönyvkoncep-ciót Comenius éppen Sárospatakon, 1650–1654 között, itt tartózkodása idején dolgozta ki.) Ebben a tankönyvben szerepel az egyetemes neveléstörténetben először didaktikai tudatossággal és rendszerességgel alkalmazott szemléltetés. Korábban, már a középkorban is, a 16–17. században is alkalmaztak képeket a tankönyvekben. Comenius azonban – ismételjük – ezt *didaktikai tudatossággal és rendszerességgel tette*. 150 rövid szöveges leckét tartalmaz az *Orbis Pictus*, és mindegyik szöveges lecke fölött ott van a szövegben tárgyalt anyag részletes ábrája. Tehát mindegyik szöveges lecke képi ábrázolást kapott, és mindegyik képi ábrázolás megfelelő szöveges magyarázat kíséretében került a tanuló elé.

Comenius azt kívánta: ne legyen olyan *szó* a gyerek szókincsében, amely mögött nincs tárgyi tartalom, ne legyen olyan *tárgy, jelenség, személy* a gyerek szűkebb-tágabb környezetében, amelyet nem tud megnevezni. *Szó és tárgy egysége* – alapvető elv ez Comenius didaktikájában.

És alapvető elv ez ma is, amikor már messze vagyunk Comenius fametszettel sokszorosított szemléltető képeitől, s körülveszi mindegyik iskolában a tanulót az audio-vizuális eszköztár gazdagsága.

Csak három témát emeltünk ki Comenius termékeny életművéből, hogy felhívjuk a figyelmet arra: a mai iskolának, a mai iskola szakembereinek bőven van tanulni-valója az egyetemes neveléstörténet e kiemelkedő személységétől.